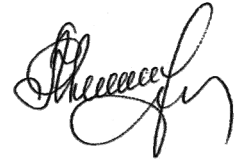

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Львівська політехніка»

МАСЛЮК ОКСАНА ВАСИЛІВНА

УДК 343.135

**ПРОЦЕСУАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАХИСНИКА
ЗІ СПРОСТУВАННЯ ПІДОЗРИ (ОБВИНУВАННЯ)**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2018

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Навчально-науковому інституті права та психології Національного університету «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник доктор юридичних наук, доцент
Гула Лев Федорович,
Національний університет «Львівська політехніка»,
професор кафедри кримінального права і процесу

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, старший науковий співробітник
Стацак Микола Володимирович,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
професор кафедри оперативно-розшукової діяльності
та розкриття злочинів

кандидат юридичних наук
Богданов Сергій Валерійович,
Головне управління Національної поліції
у Львівській області,
начальник Управління карного розшуку

Захист відбудеться «3» травня 2018 р. о 9³⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.052.23 у Національному університеті «Львівська політехніка» (79008, м. Львів, вул. Князя Романа, 1/3, ауд. 302 XIX навчального корпусу).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету «Львівська політехніка» (79013, м. Львів, вул. Професорська, 1).

Автореферат розіслано «28» березня 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

С. В. Якимова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасні євроінтеграційні амбіції України відображають її прагнення сформувати власну національну правову систему відповідно до найвищих міжнародних стандартів, які передбачають не просто декларування основоположних прав людини і громадянина, а й функціонування дієвих механізмів забезпечення їхньої повноцінної реалізації в усіх галузях суспільного життя. Особливу значущість цей аспект набуває у сфері кримінального судочинства, досягнення цілей якого, безумовно, пов'язане зі застосуванням широкого спектру правообмежувальних заходів.

Майже сімдесят років вітчизняне кримінальне судочинство функціонувало на основі радянської правової ідеології із верховенством публічних інтересів над особистими, тотальним домінуванням сторони обвинувачення у встановленні обставин кримінального провадження та відведенням другорядної ролі стороні захисту у цьому процесі, із обмеженням останньої у правових засобах відстоювання своєї позиції. Такі «постулати» активно культивувалися у кримінальній процесуальній науці, усталилися в судово-слідчій практиці, а після здобуття Україною незалежності тривалий час були тим рудиментарним спадком радянського минулого, який гальмував процес реформування системи кримінального судочинства.

Набрання чинності 2012 р. нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), безумовно, стало суттєвим поступом до утвердження демократичних засад здійснення кримінального провадження. Відтак були чітко окреслені пріоритети захисту прав учасників кримінального провадження, удосконалені відносини між сторонами кримінального провадження і судом, запроваджені реальні елементи змагальності, розширені можливості захисту від підозри та обвинувачення. Однак стверджувати, що нині здійснення кримінального провадження в Україні повною мірою відповідає сучасним уявленням про змагальність процесу на всіх його стадіях, було б недоречно. Однією з важливих проблем у цьому контексті є забезпечення умов для ефективної діяльності захисника із відстоювання інтересів підозрюваного, обвинуваченого під час досудового розслідування та судового провадження.

Питання реалізації функції захисту в кримінальному провадженні завжди становили науковий інтерес для вітчизняних дослідників. Вагомий вклад у розробку відповідної проблематики зробили Ю. П. Аленін, А. М. Бірюкова, Т. В. Варфоломєєва, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, О. М. Гумін, А. Я. Дубинський, Я. П. Зейкан, О. В. Капліна, В. С. Кузьмічов, О. П. Кучинська, О. М. Ларін, Л. М. Лобойко, Є. Д. Лук'янчиков, В. Т. Маляренко, О. Р. Михайленко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, Д. П. Письменний, М. А. Погорецький, В. О. Попелюшко, В. М. Тertiшник, Ю. І. Стецовський, Л. Д. Удалова, В. П. Шибіко, О. Г. Шило, М. Є. Шумило, О. Г. Яновська. Окремі аспекти процесуальної діяльності захисника на різних стадіях кримінального процесу були предметом спеціальних досліджень В. Г. Андрусіва, Н. В. Борзих, Т. В. Корчевої, П. В. Кучевського, С. Л. Савицького, Н. М. Обрізан, А. М. Титова, Р. А. Чайки.

Така посилена увага науковців-процесуалістів до питань здійснення захисту лише засвідчує значущість цього інституту в кримінальному провадженні. Водночас в юридичній науці досі відсутні комплексні монографічні дослідження процесуальної діяльності захисника зі спростування підозри (обвинувачення) як окремої форми реалізації функції захисту, котра вирізняється інтенсивним процесуальним протистоянням сторін у вирішенні основного питання будь-якого кримінального провадження – винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Реалізація діяльності зі спростування підозри (обвинувачення) вимагає від адвоката-захисника максимальної концентрації сил і засобів, значних інтелектуальних і вольових затрат, наполегливості і принциповості щодо відстоювання відповідної позиції перед суб'єктами, які здійснюють кримінальне провадження. Водночас неодмінною умовою ефективності цієї діяльності є її належна правова регламентація, наявність у захисника відповідного правового інструментарію, юридичних можливостей і повноважень.

Про складність і неоднозначність ситуації з ефективності діяльності сторони захисту зі спростування підозри та обвинувачення свідчать також офіційні статистичні дані. Так, кількість осіб, стосовно яких кримінальне провадження було закрито за реабілітуючими підставами у 2013, 2014 та 2015 роках, становила лише 5, 47 та 27 осіб відповідно. Кількість осіб, щодо яких суди України ухвалили виправдувальні вироки, відповідно до загальної кількості осіб, стосовно яких ухвалено вироки, становила: 2013 р. – 0,6%, 2014 р. – 0,8%, 2015 р. – 0,9%. Для порівняння, у державах Євросоюзу аналогічний показник становить від 25 до 50%, а в середньому – третину. Усвідомлюючи, що зазначена проблема має багатоаспектний характер, не можна не визнавати, що одним із її проявів є недостатність умов для ефективного здійснення захисниками процесуальної діяльності зі спростування підозри та обвинувачення.

Відтак самостійної науково-теоретичної розробки потребують питання, що охоплюють визначення змісту спростування підозри (обвинувачення), ролі захисника у цьому процесі, правову регламентацію відповідної процесуальної діяльності, особливості її здійснення на різних стадіях кримінального провадження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано на кафедрі кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка» у межах науково-дослідної роботи «Шляхи вдосконалення правового механізму захисту прав і свобод людини і громадянина в умовах розбудови правової держави» (номер державної реєстрації 0117U004015).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є вивчення теоретичних і практичних положень, пов'язаних із процесуальною діяльністю захисника зі спростування підозри (обвинувачення), а також формування на цій основі науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення правової регламентації такої діяльності та підвищення її ефективності.

Реалізація мети передбачає вирішення таких *завдань*:

- визначити поняття і розкрити зміст спростування підозри (обвинувачення) як однієї із форм реалізації функції захисту;
- окреслити чинники, які розкривають провідну роль захисника у спростуванні підозри (обвинувачення);
- систематизувати й охарактеризувати процесуальні права й обов'язки захисника під час здійснення спростування підозри (обвинувачення);
- проаналізувати процесуальний порядок участі захисника в доказуванні обставин, що мають значення для спростування підозри (обвинувачення);
- дослідити перспективи процесуальної інституціоналізації адвокатського розслідування в Україні задля підвищення ефективності діяльності захисника зі спростування підозри (обвинувачення);
- на основі аналізу особливостей процесуальної діяльності захисника зі спростування підозри (обвинувачення) на різних стадіях кримінального провадження розробити рекомендації для її найбільш оптимального здійснення з урахуванням специфіки правових засобів, доступних захиснику на тій чи іншій стадії;
- виявити недоліки правової регламентації та практики реалізації процесуальної діяльності захисників зі спростування підозри (обвинувачення) та сформулювати пропозиції щодо їх усунення.

Об'єктом дослідження є врегульовані нормами кримінального процесуального права суспільні відносини, які виникають, змінюються і припиняються у рамках процесуальної діяльності захисника зі спростування підозри (обвинувачення).

Предмет дослідження – процесуальна діяльність зі спростування підозри (обвинувачення) як одна із форм реалізації функції захисту у кримінальному провадженні.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації становлять такі загальнонаукові методи пізнання, як індукція, дедукція, аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, порівняння, аналогія, класифікація, моделювання. Окреслені завдання зумовили широке застосування окремих методів наукового дослідження: *формально-юридичного методу* – для визначення поняття процесуальної діяльності захисника зі спростування підозри (обвинувачення), систематизації й характеристики процесуальних прав, обов'язків захисника, порядку його участі у доказуванні обставин, що мають значення для спростування підозри (обвинувачення), розкриття змісту правових норм, які регламентують засоби спростування підозри (обвинувачення) захисником на різних стадіях кримінального провадження; *системно-структурного методу* – для виокремлення й аналізу деяких способів спростування підозри (обвинувачення), які у своїй сукупності та взаємозв'язку утворюють цілісну систему, що обумовлює змістовне наповнення відповідної процесуальної діяльності захисника; *історико-правового методу* – задля встановлення тенденцій процесуальної інституціоналізації адвокатського розслідування, враховуючи ретроспективний аналіз розвитку законодавства та

наукових поглядів із зазначеного питання; *компаративістського (порівняльно-правового) методу* – з метою зіставлення (у рамках вимог принципу змагальності) правових можливостей, доступних захиснику у спростуванні підозри (обвинувачення), із правовими можливостями прокурора та органів досудового розслідування у формуванні і відстоюванні перед судом відповідної позиції обвинувачення; *статистичного та соціологічного методів* – для обґрунтування окремих теоретичних висновків та пропозицій на основі необхідних емпіричних даних.

Теоретичне підґрунтя дисертації становлять наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених-правознавців із теорії держави і права, міжнародного права, конституційного права, організації адвокатури та здійснення адвокатської діяльності, кримінального процесу та криміналістики.

Нормативною основою дисертації стали положення міжнародно-правових актів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Конституції України, кримінального, кримінального процесуального законодавства України, законодавства України про адвокатуру та адвокатську діяльність, а також інші нормативно-правові акти, які регламентують процесуальну діяльність захисника зі спростування підозри (обвинувачення).

Емпіричну базу дослідження становлять офіційні статистичні дані та результати опитування за спеціально розробленою анкетною 87 адвокатів.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що дисертація є першим комплексним монографічним дослідженням, у якому наводиться нове наукове вирішення проблем процесуальної діяльності захисника зі спростування підозри (обвинувачення) як окремої форми реалізації функції захисту в кримінальному провадженні. Найбільш вагомими результатами, що мають наукову новизну, є важливими у теоретичному і практичному аспектах, викладено у висновках і пропозиціях. Зокрема:

уперше:

– окреслено й класифіковано способи спростування підозри (обвинувачення) у межах системи, яка містить такі елементи: а) спростування тези, що відображає суть підозри (обвинувачення); б) спростування аргументів-доказів тези, що відображає суть підозри (обвинувачення); в) спростування демонстрації, тобто виявлення порушень процесуальної форми доведення тези, що відображає суть підозри (обвинувачення);

– обґрунтовано ідею пріоритетності самостійного отримання захисником необхідних доказів у межах процесуальної діяльності зі спростування підозри (обвинувачення) над опосередкованою участю захисника у доказуванні через заявлення відповідних клопотань, оскільки остання, по-перше, впливає на ефективність зазначеної діяльності, залежно від розсуду сторони обвинувачення, яка не зацікавлена в появі в матеріалах провадження доказів, що суперечать підозрі (обвинуваченню), а по-друге, – пов'язана із потенційними ризиками введення у провадження доказової інформації, яка може зашкодити спростуванню підозри (обвинувачення);

– доведено необхідність доповнення процедури судового розгляду таким елементом, як проголошення обвинуваченим та/або його захисником заяви захисту одразу після оголошення прокурором обвинувального акта, з відображенням правової позиції захисту у вигляді контрверсії щодо попередньо проголошеного прокурором обвинувачення;

удосконалено:

– характеристику змістовного наповнення адвокатського розслідування у кримінальному провадженні та засобів, за допомогою яких таке розслідування здійснюється;

– співвідношення понять «витребування» та «отримання» речей, документів, відомостей як способів збирання доказів стороною захисту;

– науковий зміст особливостей формування захисником правової позиції, заснованої на запереченні підозри (обвинувачення), а відтак реалізації відповідної лінії захисту задля спростування такої підозри (обвинувачення), зокрема впливу внутрішнього переконання захисника на ці процеси;

– рекомендації щодо структури і змісту промови захисника на судових дебатах, спрямованої на спростування обвинувачення;

набуло подальшого розвитку:

– обґрунтування доцільності запровадження такого порядку ініціювання проведення гласних і негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій стороною захисту, за якого остання повинна мати змогу звертатися із відповідним клопотанням не тільки до слідчого або прокурора, а й безпосередньо до слідчого судді у випадках, коли проведення ініційованої процесуальної дії потребує судового дозволу;

– пропозиції щодо законодавчого закріплення процесуального порядку залучення стороною захисту експерта для подавання висновку на договірних засадах;

– аргументація необхідності наділення захисника правом самостійного проведення процесуальних дій, у межах яких існувала б можливість комплексного застосування пізнавальних і посвідчувальних операцій залежно від характеру слідів розслідуваної події;

– обґрунтування положення, відповідно до якого сторона кримінального провадження має право звернутися до суду із клопотанням про витребування доказів лише у разі, якщо вона вичерпала всі можливості для самостійного отримання таких доказів у межах наданих їй законом процесуальних повноважень;

– диференційований підхід до визначення найбільш оптимальної, з точки зору спростування обвинувачення, послідовності дослідження доказів у судовому засіданні, який унеможливило б будь-яку алгоритмізацію з цього питання.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані у процесі дослідження і викладені в дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані у: науково-дослідній діяльності – для подальшого дослідження проблем процесуальної діяльності захисника зі спростування підозри (обвинувачення); правотворчості – для удосконалення

кримінального процесуального законодавства України в частині регламентації діяльності захисника у кримінальному провадженні; правозастосовній діяльності – як доктринальні стандарти та орієнтири процесуальної діяльності захисників зі спростування підозри (обвинувачення); навчальному процесі – для підготовки відповідних навчально-методичних матеріалів, професійної підготовки кандидатів на отримання права на зайняття адвокатською діяльністю, підвищення кваліфікації адвокатів.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дисертації оприлюднено на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського союзу» (м. Херсон, 5–6 червня 2015 р.); «Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави» (м. Львів, 27 травня 2015 р.); «Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Запоріжжя, 29–30 травня 2015 р.); «Адвокатура України: історія та сучасність» (м. Львів, 24 листопада 2015 р.); «Теоретичні аспекти організації досудового розслідування» (м. Харків, 4 грудня 2015 р.); «Вдосконалення правового механізму захисту прав і свобод людини і громадянина в умовах реформування кримінального законодавства» (м. Львів, 28 жовтня 2016 р.).

Публікації. За результатами дисертації опубліковано 11 наукових праць, зокрема: п'ять статей – у наукових фахових виданнях, у тому числі одна – у науковому періодичному виданні іншої держави; шість – тези виступів на науково-практичних заходах.

Структура дисертації складається зі вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 217 сторінок, із них основного тексту – 167, список використаних джерел (216 найменувань) охоплює 20 сторінок, три додатки розміщено на 13 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації, її актуальність і значущість; проаналізовано стан наукової розробки проблеми, її науково-теоретичне підґрунтя; наведено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет та методи дослідження; сформульовано основні положення, що репрезентують наукову новизну роботи; з'ясовано теоретичне й практичне значення одержаних результатів та подано дані щодо їх апробації.

Розділ 1 «Сутність спростування підозри (обвинувачення) як однієї із форм реалізації функції захисту» складається із двох підрозділів.

У підрозділі 1.1 «Процесуальний зміст спростування підозри (обвинувачення) як однієї із форм реалізації функції захисту» визначено поняття спростування підозри (обвинувачення) та розглянуто елементи, що становлять його зміст.

На основі аналізу змісту відповідних кримінальних процесуальних категорій визначено поняття спростування підозри (обвинувачення) – одна з форм реалізації функції захисту в кримінальному провадженні, яка полягає у здійсненні стороною

захисту передбачених законом заходів, спрямованих на повне або часткове заперечення висунутого стороною обвинувачення та формалізованого у повідомленні про підозру (обвинувальному акті) припущення (твердження) про вчинення кримінального правопорушення певною особою шляхом наведення доводів хибності та/або необґрунтованості такого припущення (твердження).

У результаті екстраполяції положень формальної логіки на сферу кримінальних процесуальних відносин виокремлено систему способів спростування підозри (обвинувачення), котра охоплює такі елементи: а) спростування тези, яка відображає суть підозри (обвинувачення), через факти; спростування тези шляхом доведення істинності іншої тези; спростування тези шляхом виведення із неї наслідків, що суперечать дійсності; б) спростування аргументів-доказів тези, яка відображає суть підозри (обвинувачення); в) спростування демонстрації, тобто виявлення порушень процесуальної форми доведення тези, що відображає суть підозри (обвинувачення).

У підрозділі 1.2 *«Роль захисника у спростуванні підозри (обвинувачення)»* обґрунтовано провідну процесуальну роль захисника з-поміж інших суб'єктів здійснення спростування підозри (обвинувачення).

Наголошено, що процесуальна діяльність зі спростування підозри (обвинувачення), за правило, передбачає активну участь у кримінальному провадженні, зокрема проведення заходів щодо отримання доказів для встановлення обставин, що свідчать на користь підозрюваного (обвинуваченого). Відтак констатовано, що існує низка об'єктивних і суб'єктивних чинників, які ускладнюють чи навіть унеможливають ефективне самостійне здійснення спростування підозри (обвинувачення) суб'єктами першої інстанції.

У цьому контексті має чіткий вияв провідна роль захисника у спростуванні підозри (обвинувачення), обумовлена належністю цього учасника кримінального провадження до адвокатської професії з усіма необхідними критеріями.

Розділ 2 «Процесуальна форма діяльності захисника зі спростування підозри (обвинувачення)» складається із трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Процесуальні права і обов'язки захисника під час здійснення спростування підозри (обвинувачення)»* проаналізовано правові можливості захисника та критерій його належної процесуальної поведінки при спростуванні підозри (обвинувачення).

З урахуванням предмета дослідження процесуальні права захисника при здійсненні спростування підозри (обвинувачення) розглядаються у межах такої класифікації: 1) права захисника, які обумовлюють можливості безперешкодного здійснення спростування підозри (обвинувачення): право на забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла; право заявляти відводи; 2) права захисника, які обумовлюють можливості для правильного визначення спрямованості процесуальної діяльності зі спростування обвинувачення: право мати конфіденційні побачення із підзахисним; право знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення підозрюється або обвинувачується підзахисний; право на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження; право на ознайомлення в установах і організаціях із необхідними для здійснення професійної

діяльності документами та матеріалами, крім тих, що містять інформацію з обмеженим доступом; 3) права захисника, які обумовлюють можливості для отримання фактичних даних, що можуть мати значення для спростування підозри (обвинувачення): право брати участь у процесуальних діях; право застосовувати технічні засоби; право збирати докази в установленому кримінальним процесуальним законом порядку, опитувати осіб за їх згодою, одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань.

Визначено, що обов'язки захисника при здійсненні спростування підозри (обвинувачення) охоплені сукупністю обов'язкових для виконання правил його поведінки у кримінальному провадженні, який забезпечує ефективність цієї діяльності за рахунок її чіткої відповідності вимогам закону та професійної етики.

У підрозділі 2.2 «Процесуальний порядок участі захисника в доказуванні обставин, що мають значення для спростування підозри (обвинувачення)» розглянуто реалізацію процесуальних повноважень захисника у сфері кримінального процесуального доказування як один із головних елементів його діяльності зі спростування підозри (обвинувачення).

Участь захисника у доказуванні обставин, які мають значення для спростування підозри (обвинувачення), може бути реалізована безпосередньо, шляхом витребування та отримання від юридичних і фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; опосередковано, шляхом ініціювання проведення гласних, негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій; а також шляхом залучення експерта для подавання висновку з питань, які потребують наукових, технічних або інших спеціальних знань. За результатами аналізу законодавчої регламентації та практики реалізації зазначених форм доказової діяльності захисника сформульовано науково обґрунтовані пропозиції щодо їх удосконалення.

У підрозділі 2.3 «Процесуальна інституціоналізація адвокатського розслідування як умова підвищення ефективності діяльності захисника зі спростування підозри (обвинувачення)» наголошено, що адвокатське розслідування є вкрай важливим інструментом процесуальної діяльності захисника зі спростування підозри (обвинувачення).

Констатовано, що, попри прогресивний характер низки положень КПК України, а також законодавства України про адвокатуру й адвокатську діяльність стосовно доказової діяльності адвоката в кримінальному судочинстві, вони досі не забезпечили процесуальну інституціоналізацію адвокатського розслідування, тобто досягнення такого рівня нормативної впорядкованості цього інституту, за якого він здатен забезпечувати ефективне здійснення функції захисту.

Аналіз положень кримінального процесуального законодавства, які визначають засоби збирання доказів стороною захисту, засвідчив, що захисник, по суті, позбавлений можливості самостійного проведення процесуальних дій, у межах яких існувала б можливість застосування комплексно пізнавальних і посвідчувальних операцій залежно від характеру слідів розслідуваної події. Однак завдання адвокатського розслідування не можуть бути повноцінно реалізовані без проведення таких дій.

Наголошено, що не може існувати якогось особливого порядку збирання доказів захисником у межах адвокатського розслідування, який би суттєво відрізнявся від аналогічних дій слідчого або прокурора під час досудового розслідування. В іншому разі завжди буде ймовірність дискримінаційного ставлення до доказового значення результатів адвокатського розслідування. Процедурні відмінності у проведенні процесуальних дій зі збирання доказів слідчим (прокурором) та захисником можуть бути зумовлені лише одним чинником – відсутністю в останнього владних повноважень із застосування примусу чи будь-якого іншого обмеження прав і свобод людини та громадянина.

Розділ 3 «Особливості процесуальної діяльності захисника зі спростування підозри (обвинувачення) на різних стадіях кримінального провадження» складається із трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Особливості процесуальної діяльності захисника зі спростування підозри (обвинувачення) на стадії досудового провадження» визначено, що поряд із формуванням підозри та обвинувачення у процесі досудового розслідування реалізується процесуальна активність захисника щодо їх спростування. Подано характеристику основних компонентів такої активності.

На підставі аналізу положень КПК України, законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність, норм професійної адвокатської етики, позицій провідних учених-правознавців зроблено висновок, що при запереченні підозрюваним своєї вини внутрішнє переконання захисника щодо істинності такого твердження втрачає першість: навіть за наявності переконливих доказів зворотного захисник не має права вже на початкових етапах досудового провадження капітулювати перед стороною обвинувачення, проявляючи пасивність у виявленні й реалізації будь-якої, навіть найменшої, можливості похитнути переконливість підозри (обвинувачення). За умови визнання підозрюваним своєї вини роль внутрішнього переконання захисника під час формування правової позиції та відповідної її спрямованості процесуальній активності дещо змінюється, оскільки захисник у кожному такому випадку зобов'язаний унеможливити для себе ймовірність самообмови підзахисного. Найбільш універсальним і надійним способом вирішення цього завдання є висунення і перевірка версії захисту щодо невинуватості підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення. Якщо така версія виявиться непридатною, то захисник обирає позицію, яка не визнає заперечення підозри (обвинувачення). Якщо ж у захисника є найменші розумні підстави припускати, що підзахисний себе обмовляє, то він має юридичний і моральний обов'язок відстоювати невинуватість довірителя, а відтак реалізовувати діяльність зі спростування підозри (обвинувачення).

У підрозділі 3.2 «Особливості процесуальної діяльності захисника зі спростування обвинувачення на стадії підготовчого провадження» розглянуто питання реалізації захисником процесуальних заходів на стадії підготовчого провадження, спрямованих на створення умов для успішного спростування обвинувачення у процесі подальшого судового розгляду.

Установлено, що одним із пріоритетних напрямів такої діяльності захисника є визначення кола осіб, яких необхідно допитати в судовому засіданні в інтересах

спростування обвинувачення. Захисник шляхом подання до суду відповідних заяв і клопотань повинен вимагати включити до списку осіб, які підлягають виклику на судові засідання, усіх необхідних свідків захисту, зокрема: а) яких раніше допитували у процесі досудового розслідування; б) допит яких ініціювався стороною захисту під час досудового розслідування, але у задоволенні відповідного клопотання було відмовлено; в) які вперше залучаються стороною захисту до кримінального провадження на стадії судового розгляду.

Предметом клопотань захисника у підготовчому судовому засіданні може бути витребування певних речей чи документів, що мають значення для спростування обвинувачення. Відтак зауважено, що захисник повинен звертатися до суду із зазначеними клопотаннями лише тоді, коли із будь-яких причин, які не залежать від захисника, самостійна реалізація відповідного повноваження стає неможливою.

У підрозділі 3.3 «Особливості процесуальної діяльності захисника зі спростування обвинувачення на стадії судового розгляду» розглянуто процесуальну діяльність захисника зі спростування обвинувачення у контексті процедури здійснення судового розгляду.

З огляду на необхідність посилення змагальних основ судового розгляду та підвищення ефективності діяльності захисника зі спростування обвинувачення на цій стадії процесу, обґрунтовано доцільність наділення сторони захисту правом робити заяву захисту одразу після оголошення прокурором обвинувального акта. Якщо захисник зорієнтований на спростування обвинувачення, то його позиція в судовому провадженні буде своєрідною контрверсією, що протиставляється версії обвинувачення. Озвучення такої контрверсії захисту одразу після проголошення версії обвинувачення (вираженої у формі обвинувального акта) сприятиме максимальній об'єктивності та неупередженості суду, запобігатиме обвинувальному ухилу судового розгляду загалом.

Доведено правильність підходу, за яким суд повинен максимально враховувати думки сторін під час визначення обсягу й послідовності дослідження доказів у судовому провадженні, керуючись відтак єдиним законодавчим імперативом: докази зі сторони обвинувачення досліджуються в першу чергу, а зі сторони захисту – у другу (ч. 1 ст. 349 КПК України). На основі критичного аналізу відповідних наукових позицій обґрунтовано безпідставність будь-яких спроб алгоритмізації найбільш оптимальної, з точки зору спростування обвинувачення, послідовності дослідження доказів у судовому засіданні.

Окрему увагу відведено особливостям участі захисника у судових допитах. Піддано критиці чинний порядок проведення допиту обвинуваченого, визначений ч. 1 ст. 351 КПК України, за яким допит обвинуваченого захисником відбувається лише після того, як це зробить прокурор. Такий підхід не зовсім узгоджується зі змагальною побудовою судового провадження, а тому першим обвинуваченого має допитувати захисник, а лише потім – прокурор.

Обґрунтовано доцільність закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві норми, відповідно до якої за заявою учасника судових дебатів до матеріалів кримінального провадження повинен додаватися письмовий текст його виступу.

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено наукове завдання щодо процесуальної діяльності захисника зі спростування підозри (обвинувачення). За результатами дослідження одержано низку висновків, що мають значення для удосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування, зокрема:

1. Спростування підозри (обвинувачення) можна визначити як одну з форм реалізації функції захисту у кримінальному провадженні, яка полягає у здійсненні стороною захисту передбачених законом заходів, спрямованих на повне або часткове заперечення висунутого стороною обвинувачення та формалізованого у повідомленні про підозру (обвинувальному акті) припущення (твердження) про вчинення кримінального правопорушення певною особою шляхом наведення доказів хибності та/або необґрунтованості такого припущення (твердження).

2. Провідна роль захисника у спростуванні підозри (обвинувачення) обумовлена такими чинниками: а) належний рівень фахової підготовки захисника, наявність у нього спеціальних знань з кримінального, кримінального процесуального законодавства, криміналістики, судової медицини, юридичної психології та інших галузей, які мають вирішальне значення для реалізації діяльності зі спростування підозри (обвинувачення); б) наявність у захисника практичного досвіду здійснення процесуальної діяльності зі спростування підозри (обвинувачення) за різними категоріями кримінальних проваджень; в) здійснення захисником процесуальної діяльності зі спростування підозри (обвинувачення) на професійній основі, тобто відповідно до певних стандартів професійної діяльності та з урахуванням закріпленої законом відповідальності за їх неналежне дотримання; г) особливий статус захисника як представника адвокатської професії, що передбачає наділення його додатковим обсягом професійних прав та гарантій професійної діяльності, які у своїй сукупності розширюють можливості для більш ефективного здійснення процесуальної діяльності зі спростування підозри (обвинувачення).

3. Аналіз процесуального порядку участі захисника в доказуванні обставин, що мають значення для спростування підозри (обвинувачення), дає підстави виокремити такі актуальні положення:

а) незалежно від того, чи є отримання захисником речей, документів (їх копій), відомостей кінцевим етапом їх витребування або самостійним способом збирання вказаних доказів, воно, по суті, є актом передачі-приймання певних об'єктів, який, очевидно, потребує належного процесуального порядку здійснення та відповідної процесуальної фіксації. Однак комплексний аналіз положень чинного КПК України засвідчує наявність недоліків у процесуальній регламентації зазначених питань, унаслідок чого нівелюється потенціал захисту в доказуванні обставин, що можуть мати значення для спростування підозри (обвинувачення);

б) у ч. 3 ст. 93 КПК України доцільно передбачити право сторони захисту на отримання не тільки копій документів, а й їхніх оригіналів, оскільки, по-перше, ч. 3 ст. 99 КПК України зобов'язує сторони кримінального провадження надавати суду

саме оригінали документів, а по-друге, така можливість існує за добровільної передачі стороні захисту оригіналів документів їхнім власником, а також у разі вилучення оригіналів документів стороною захисту на підставі ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів;

в) виправданим є запровадження такого порядку ініціювання проведення гласних і негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій стороною захисту, за якого остання повинна мати можливість звертатися із відповідним клопотанням не тільки до слідчого або прокурора, а й безпосередньо до слідчого судді у випадках, коли проведення ініційованої процесуальної дії потребує судового дозволу;

г) законодавчого закріплення потребує процесуальний порядок залучення стороною захисту експерта для подавання висновку на договірних засадах. Цей порядок має передбачати звернення із відповідною заявою до керівника експертної установи, до якої передаються матеріали, необхідні для проведення експертизи. Після визначення керівником експертної установи фактичної можливості для проведення експертизи між представником сторони захисту та експертною установою укладається відповідний договір, який є юридичною підставою для залучення експерта до кримінального провадження.

4. Процесуальна інституціоналізація адвокатського розслідування передбачає досягнення такого рівня нормативної впорядкованості зазначеного інституту, за якого він здатен забезпечувати ефективне здійснення функції захисту, зокрема в частині реалізації завдання зі спростування підозри (обвинувачення). Результатом цього процесу має стати закріплення у кримінальному процесуальному законі норм, які належно регламентуватимуть обсяг повноважень захисника зі збирання доказів у кримінальному провадженні, процесуальний порядок та механізми їх практичної реалізації, а також умови використання результатів доказової діяльності захисника для реалізації покладених на нього завдань зі здійснення захисту підозрюваного, обвинуваченого.

5. Практична реалізація лінії захисту зі спростування підозри (обвинувачення) під час досудового розслідування вимагає від захисника активної, ініціативної та цілеспрямованої участі у кримінальному процесуальному доказуванні задля виявлення й фіксації фактичних даних виправдувального характеру, які можуть залишатися поза увагою органів досудового розслідування або навіть навмисно ігноруватися ними. Участь захисника у формуванні доказової бази з кримінального провадження може мати і безпосередній, і опосередкований характер. Безпосередніми формами такої діяльності слід вважати самостійне збирання доказів шляхом проведення адвокатського розслідування, а також участь у процесуальних діях, що проводять органи досудового розслідування або прокурор. Опосередкована участь захисника в доказуванні реалізується через заявлення ним відповідних клопотань.

6. Заявлення захисником клопотань про проведення слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій, на відміну від самостійного збирання доказів, тією чи іншою мірою пов'язане із ризиком введення у кримінальне провадження доказової

інформації, яка може зашкодити позиції захисту, що ґрунтується на запереченні вини підозрюваного (обвинуваченого) у вчиненні кримінального правопорушення. Саме тому в процесі реформування вітчизняного законодавства та правозастосовної практики щодо зміцнення змагальних засад здійснення кримінального судочинства треба домагатися, щоб захисник у межах процесуально інституціалізованого адвокатського розслідування мав достатньо широкі можливості для самостійного збирання доказів захисту, а потреба у зверненні до слідчого або прокурора щодо проведення відповідних процесуальних дій зумовлювалась лише необхідністю застосування для отримання доказів владних повноважень і процесуального примусу.

7. З метою зміцнення змагальної побудови судового провадження та позитивного впливу на ефективність процесуальної діяльності захисника зі спростування обвинувачення на цій стадії кримінального процесу буде за доцільне надавати стороні захисту права виступити зі заявою захисту одразу після викладення прокурором змісту обвинувачення у формі обвинувального акта. Таке право має передбачати не тільки можливість висловити своє ставлення до обвинувачення, а й висвітлити ті обставини, що свідчать на користь обвинуваченого.

8. Будь-які спроби алгоритмізації найбільш оптимальної, з точки зору спростування обвинувачення, послідовності дослідження доказів у судовому засіданні, у тому числі й порядку проведення допиту обвинуваченого відповідно до допитів потерпілого, свідків, експертів або проведення інших судово-слідчих дій, слід визнати безпідставними. Таку послідовність має визначати захисник суто індивідуально, з уваги на конкретні обставини кримінального провадження, зміст обвинувачення, його кримінально-правову кваліфікацію, наявні у матеріалах провадження докази викривального і виправдувального характеру, їхню переконливість, ступінь конфліктності відносин між учасниками судового провадження, психологічну готовність підзахисного до відстоювання своєї невинуватості в судовому засіданні, необхідність реалізації тих чи інших проміжних тактичних завдань захисту.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Маслюк О. В. Спростування підозри (обвинувачення) як одна із форм реалізації функції захисту. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2015. № 2. Т. 3. С. 90–94.

2. Маслюк О. В. Права адвоката-захисника в контексті спростування підозри (обвинувачення): сучасний стан і шляхи вдосконалення. *Порівняльно-аналітичне право*. Ужгород, 2015. № 2. С. 259–262.

3. Маслюк О. В. Процесуальний порядок участі захисника в доказуванні обставин, що мають значення для спростування підозри (обвинувачення).

Юридичний науковий електронний журнал: електронне наукове фахове видання. Запоріжжя, 2017. № 3. С. 102–106. URL: <http://lsej.org.ua/>

4. Маслюк О. В. Адвокатське розслідування у кримінальному судочинстві: міжнародний досвід та світові стандарти. *Право і суспільство*. 2017. № 3. С. 97–101.

5. Маслюк О. В. Актуальні проблеми інституалізації адвокатського розслідування в кримінальному процесі України. *Національний юридический журнал: теорія і практика*. 2016. № 22. С. 141–145.

2. Опубліковані праці апробаційного характеру

6. Маслюк О. В. Співвідношення понять «спростування підозри» та «функція захисту». *Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського союзу*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Херсон, 5–6 червня 2015 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 163–164.

7. Маслюк О. В. Роль та місце адвоката у процесі спростування підозри під час кримінального провадження. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: збірник тез IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 27 травня 2015 р.). Львів, 2015. С. 193–195.

8. Маслюк О. В. Історія адвокатури та становлення напрямків реалізації функції захисту. *Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 29–30 травня 2015 р.). Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2015. С. 108–109.

9. Маслюк О. В. Межі адвокатського доказування в рамках спростування підозри. *Адвокатура України: історія та сучасність*: матеріали Всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 24 листопада 2015 р.). Львів: К. КВІЦ, 2015. С. 163–166.

10. Маслюк О. В. Здійснення доказування стороною захисту з метою спростування підозри (обвинувачення). *Теоретичні аспекти організації досудового розслідування*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 4 грудня 2015 р.). Х.: ХНУВС, 2015. С. 423–426.

11. Маслюк О. В. Предмет доказування у кримінальному судочинстві. *Вдосконалення правового механізму захисту прав і свобод людини і громадянина в умовах реформування кримінального законодавства*: збірник матеріалів конференції (м. Львів, 28 жовтня 2016 р.). Львів: Навчально-наукового Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка», 2016. С. 64–67.

АНОТАЦІЯ

Маслюк Оксана Василівна. Процесуальна діяльність захисника зі спростування підозри (обвинувачення). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;

оперативно-розшукова діяльність. – Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2018.

У дисертації визначено зміст спростування підозри (обвинувачення) у кримінальному процесі, з'ясовано роль захисника в реалізації такого спростування; проаналізовано правову регламентацію відповідної процесуальної діяльності захисника та особливості її здійснення на різних стадіях кримінального провадження.

Сформульовано концепцію процесуальної інституціоналізації адвокатського розслідування. Обґрунтовано ідею пріоритетності самостійного отримання захисником необхідних доказів у межах процесуальної діяльності зі спростування підозри (обвинувачення).

У рамках спростування підозри (обвинувачення) визначено процесуальні, організаційні і тактичні завдання захисника під час конфіденційних побачень із підзахисним.

За результатами дослідження сформовано науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення правової регламентації діяльності захисника зі спростування підозри (обвинувачення) та підвищення її ефективності.

Ключові слова: захисник; спростування підозри; спростування обвинувачення; функція захисту; змагальність; кримінальне процесуальне доказування; адвокатське розслідування.

АННОТАЦІЯ

Маслюк Оксана Васильевна. Процессуальная деятельность защитника по опровержению подозрения (обвинения). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Национальный университет «Львовская политехника», Львов, 2018.

Диссертация посвящена научной разработке положений теоретического и практического характера, связанных с осуществлением защитником процессуальной деятельности по опровержению подозрения (обвинения). Исследуется содержание опровержения подозрения (обвинения) в уголовном процессе, определяется роль защитника в реализации такого опровержения, анализируется правовая регламентация соответствующей процессуальной деятельности защитника и особенности её осуществления на разных стадиях уголовного производства.

Опровержение подозрения (обвинения) рассматривается в качестве одной из форм реализации функции защиты в уголовном производстве, предусматривающей осуществление стороной защиты предусмотренных законом мер, направленных на полное или частичное опровержение выдвинутого стороной обвинения и формализованного в сообщении о подозрении (обвинительном акте) предположения (утверждения) о совершении уголовного правонарушения определённым лицом с помощью доказывания ошибочности и/или необоснованности такого предположения

(утверждения). Констатируется ведущая роль защитника в осуществлении опровержения подозрения (обвинения), обусловленная целым рядом факторов.

Анализируется процессуальная форма деятельности защитника по опровержению подозрения (обвинения), в частности процессуальные права и обязанности защитника при осуществлении указанной деятельности, процессуальный порядок его участия в доказывании. Сформулирована концепция институционализации адвокатского расследования в качестве одного из главнейших условий повышения эффективности процессуальной деятельности защитника по опровержению подозрения (обвинения), предусматривающая достижения такого уровня нормативной упорядоченности указанного института, при котором уголовное процессуальное законодательство будет достаточно полно регламентировать объём полномочий защитника по сбору доказательств в уголовном производстве, процессуальный порядок и механизмы их практической реализации, а также условия использования результатов доказательной деятельности защитника для осуществления возложенных на него задач.

Установлено, что практическая реализация линии защиты, основанной на опровержении подозрения (обвинения), в стадии досудебного расследования требует от защитника активного, инициативного и целеустремлённого участия в доказывании в целях выявления и фиксации фактических данных оправдательного характера, которые могут оставаться вне поля внимания органов досудебного расследования или даже умышленно игнорироваться ими. Выделяются и рассматриваются непосредственные и опосредованные формы участия защитника в формировании доказательной базы на досудебном расследовании. К числу первых относятся проведение адвокатского расследования и участие в процессуальных действиях, проводимых следователем или прокурором, ко вторым – заявление ходатайств. Обосновывается идея приоритетности самостоятельного получения защитником необходимых доказательств в рамках процессуальной деятельности по опровержению подозрения (обвинения) над опосредованным участием защитника в доказывании. Также определены комплексы процессуальных и тактических задач, связанных с необходимостью опровержения подозрения (обвинения), решаемые защитником при проведении конфиденциальных встреч с подзащитным и ознакомлении с материалами уголовного производства.

При анализе особенностей процессуальной деятельности защитника по опровержению обвинения в судебном производстве обосновывается необходимость и целесообразность наделения стороны защиты правом изложить суду свою позицию сразу после оглашения прокурором сути обвинения, выраженного в содержании обвинительного акта. Доказывается безосновательность любых попыток алгоритмизации наиболее оптимальной с точки зрения опровержения обвинения последовательности исследования доказательств в судебном заседании, поскольку решение данного вопроса требует от защитника сугубо индивидуального подхода. Анализируются возможности для опровержения обвинением во время проведения судебно-следственных действий. Подчеркивается роль речи защитника

в достижении цели опровержения обвинения. Указывается на недопущение защитником логических ошибок и противоречий в указанной речи, вследствие чего у суда может сложиться убеждение о неспособности защиты обосновать выдвинутый ею тезис о невиновности обвиняемого.

Ключевые слова: защитник; опровержение подозрения; опровержение обвинения; функция защиты; состязательность; уголовное процессуальное доказывание; адвокатское расследование.

ANNOTATION

Maslyuk O. V. The Defense Lawyer Processual Activities in Suspicion (Accusation) Refuting. – Manuscript rights reserved.

Thesis for the Candidate Degree in Law. Specialty 12.00.09 – Criminal Process and Criminalistics; Forensic Examination; Operational Search Activity. – National University «Lviv Polytechnic», Lviv, 2018.

The content of suspicion (accusation) refutation in the criminal process has been researched; the role of the defender in the realization in it has been determined; the legal regulation of the defender's relevant procedural activity and the peculiarities of its implementation at different stages of the criminal proceedings are analyzed there.

The author formulates the concept of lawyer's investigation procedural institutionalization as one of the main preconditions of the efficiency of the defendant's procedural activity of suspicion (accusation) refuting increasing. The idea of the priority of independent reception by the defender of the necessary evidence within the framework of procedural activity to refute the suspicion (accusation) over the indirect participation of the defense counsel in evidence through the filing of the relevant petitions is substantiated.

The complex of procedural, organizational and tactical tasks related to the necessary of the suspicion (accusation) refuting has been formulated, which the defender decides during confidential meetings with the client, get acquainted with the materials of the proceedings, applications for petitions, participation in procedural actions during pre-trial investigation, preparatory proceedings and trial.

According to the results of the dissertation researching, the scientifically grounded proposals have been made to improve the legal regulation of the defender's activity to refute the suspicion (accusation) and increase its effectiveness.

Keywords: defender; refutation of suspicion; refutation of charge; defense function; competition; criminal procedural proof; lawyer's investigation.

Підписано до друку 21.03.2018 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 24-19

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.